

WOJCIECH SZCZEPAŃSKI

ZNACZENIE KATOLICYZMU DLA ODRODZENIA NARODOWEGO
ALBAŃCZYKÓW I BUDOWY PRZEZ NICH WŁASNEGO PAŃSTWA
(DRUGA POŁOWA XIX — POCZĄTEK XX W.)

Zainteresowania dziejami więzi Albańczyków z religią chrześcijańską i aktualnymi realiami funkcjonowania wyznań chrześcijańskich w Albanii, a także dawną oraz obecną religijnością albańskich mieszkańców ziem, które znajdują się w granicach państw sąsiadujących z Albanią, nie są u nas zbyt rozbudzone. W nielicznych publikacjach zwrócono wprawdzie uwagę na losy albańskich instytucji chrześcijańskich i związanych z nimi wiernych, jednakże ich autorzy upodobali sobie niemalże wyłącznie dwa okresy minionego stulecia: od powstania Albanii do przekształcenia jej przez reżim Envera Hoxhy w państwo ateistyczne, oraz najnowszy (od upadku komunizmu w Albanii)¹. Poważna luka istnieje zwłaszcza w badaniach dziejów chrześcijaństwa albańskiego w dobie odrodzenia narodowego Albańczyków (alb. *rilindja kombëtare*), które przypadło na drugą połowę XIX oraz początek XX w. Właśnie tego okresu dotyczy niniejszy przyczynek, poświęcony katolicyzmowi. Prezentowane w tekście rozważania mają ukazać wkład Kościoła katolickiego w odrodzenie narodowe Albańczyków oraz w sformułowanie przez nich postulatów budowy własnego, suwerennego państwa.

Proces formowania się nowożytnego narodu albańskiego zainaugurowany został z wyraźnym opóźnieniem w stosunku do reszty Europy. Decydujące dla powstania albańskiej tożsamości narodowej dziesięciolecia zawarły w sobie ostatnią ćwierć XIX wieku oraz pierwsze kilkanaście lat następnego stulecia². Cezury te, wyznaczone przez

¹ W polskim piśmiennictwie, poświęconym albańskiemu chrześcijaństwu, na wyróżnienie zasługują tylko dwie publikacje zwarte, na wspomnienie zaś kilka kolejnych, pomniejszych tekstów. Dwie wartościowe książki to: ogłoszone w Krakowie u schyłku XIX w. szkice jezuita Marcina Czermińskiego oraz wydana przed dziesięcioma laty (również w Krakowie) praca historyka Tadeusza Czekalskiego, w której przedstawione zostały dzieje chrześcijaństwa albańskiego w wieku XX: M. Czermiński, *Albania. Zarysy etnograficzne, kulturalne i religijne*, Kraków 1893; T. Czekalski, *Zarys dziejów chrześcijaństwa albańskiego w latach 1912–1993*, Kraków 1996. W kategorii *scripta minor*, mieści się artykuł Adama Balcera, a także szkice: Mariana Bendzy, ks. Adama Bonieckiego, Rudolfa Buchały, Krzysztofa Gołębiowskiego i Borysa Przedpeńskiego, zob.: A. Balcer, *Rola religii w konflikcie albańsko-macedońskim*, [w:] *Wokół Macedonii: siła kultury — kultura siły*, pod red. B. Zielińskiego, Poznań 2002; M. Bendza, *Albański Autokefaliczny Kościół Prawosławny*, Rocznik Teologiczny, 23, 2/1981; ks. A. Boniecki, *Albania (sytuacja Kościoła)*, Tygodnik Powszechny, 18, 1993; R. Buchała, *Stosunki wyznaniowe w Albanii*, Chrześcijaństan w Świecie, 14, 1971; K. Gołębiowski, *Chrześcijaństwo w Albanii*, Ład, 2, 1989; tenże, *Kościół, który zmartwychwstał*, Przegląd Katolicki, 9, 1993; B. Przedpeński, *Sytuacja religijna w Albanii*, Rocznik Teologiczny, 33, 1/1991.

² P. Bartl, *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878–1912)*, Wiesbaden 1968; tenże, *Albanci. Od średniej wieka do danas*, Beograd 2001; S. Skendi, *Beginnings of Albanian nationalist and autonomous trends: The Albanian League, 1878–1881*, The American Slavic and East European Review, 1953, R. XII, no. 2, s. 219–232; K. Frasher, *The history of Albania (a brief survey)*, Tirana 1964; P. Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Beograd 2000.

ukonstytuowanie się w przededniu Kongresu Berlińskiego (VI 1878) Ligi Albańskiej w Prizrenie (walczącej metodami dyplomatycznymi i siłowymi o (współ)zamieszkiwane przez Albańczyków terytoria, a także o albańską niezależność polityczną i kulturową)³ oraz przez powstanie państwa albańskiego (1912/1913), są w literaturze przedmiotu dobrze ugruntowane. Nie podważa ich wskazywanie w historiografii stosunkowo licznych wystąpień, mających na celu przebudzenie albańskiej świadomości, do których dochodziło już przed latami 1875–1878, a więc przed okresem wielkiego kryzysu bałkańskiego, zwanego również wschodnim⁴. Wystąpienia tego rodzaju interpretuje się bowiem z reguły w kategoriach zwiastunów późniejszego, właściwego odrodzenia narodowego Albańczyków⁵.

W głównych programach albańskiego odrodzenia narodowego do głosu dochodziła od początku koncepcja budowy tożsamości albańskiej na płaszczyźnie areligijnej. W wierszu Pashko Vasy (1825–1892) pt. *O moj Shqypni* z 1878 r. użyte zostało znamienne sformułowanie, do którego odwołują się wszyscy, chcący zrozumieć ten fenomen, jak i samą zasadę jego pojawienia się w konstrukcie albańskości: *feja e Shqyptarit asht shqyptaria (religjia Albańczyków jest albanizm)*⁶. Warto zastanowić się nad tym, dlaczego w albańskim odrodzeniu narodowym, którego najważniejsi liderzy formułowali najpierw hasła jedności Albańczyków i albańskiej autonomii w niektórych prowincjach Turcji Osmańskiej⁷, następnie zaś postulat albańskiej niepodległości, tak silnie zaakcentowano ideę rozdzielenia tożsamości narodowej od religii.

Otóż, podobnie jak współcześnie, również w połowie XIX w. Albańczycy nie byli związani z jedną religią. Nieco ponad 2/3 z nich zdążyło do tego czasu ulec islamizacji⁸. Część przyjęła nową religię powierzchownie, zachowując w ukryciu starą wiarę (kryptochrześcijaństwo)⁹, wielu Albańczyków stało się jednak gorliwymi muzułmanami. I jedni, i drudzy, deklarując wiarę muzułmańską, a więc wchodząc w religijną więź z Turkami,

³ Dobrą orientację w różnych aspektach działalności tej organizacji umożliwia poznanie zbioru studiów: *Konferenca kombetare e studimeve per Lidhjen Shqiptare te Prizrenit 1878–1881 (12–28 qershor 1978)*, Tiranë 1979, t. I–II.

⁴ Zob.: A. Harris, *A Diplomatic History of the Balkan Crisis 1875–1878*, Stanford 1937; V. Čubrilović, *Balkanski narodi u istočnoj krizi 1875–1878.*, Balcanica, t. IX/1978, s. 7–15; I. Bicaj, *Marrëdhëniet shqiptaro-malazeze (1881–1914)*, Prishtinë 2003, s. 15–24; M. Tanty, *Balkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Warszawa 2003, s. 15–21.

⁵ Należy mieć tu na uwadze zwłaszcza dokonania wybitnych reprezentantów diaspory albańskiej — szczególnie Albańczyków z Płw. Apenińskiego i miast rumuńskich — na polu literatury (religijne i świeckie dzieła w jęz. albańskim) oraz myśli politycznej (apele o albańską jedność i wspólne przeciwstawianie się przez ogół Albańczyków wrogom, spośród których na wyróżnienia zasługuje manifest Nauma Veqilharxhiego — prawosławnego Albańczyka z Bukaresztu, ogłoszony w tym właśnie mieście w 1836 r.). Zob.: R. Elsie, *Zarys historii literatury albańskiej*, z. 3: *Albańska literatura wieku XVIII i XIX*, Toruń 2004 (cyt. R. Elsie, *Zarys historii*, z. 3), s. 27–42; J. Leśny [w:] J. Hauziński, J. Leśny, *Historia Albanii*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 172.

⁶ R. Elsie, *Introduction*, [w:] *The Truth on Albania and Albanians. Historical and Critical Issues by Wassa Effendi*, London 1999, s. 2.

⁷ Hasła ta odnosiły się do wilajetów: szkoderskiego, janińskiego, kosowskiego oraz monastyrskiego, zamieszkiwanych przez znaczny procent Albańczyków. W roku 1912, a więc u schyłku okresu, o którym traktuje się w niniejszym szkicu, Albańczyków miało być w nich odpowiednio: 98,2%; 59,1%; 61,4% i 54,1% (cyt. dane za: T. Czekalski, *Albania w latach 1920–1924: aparat państwowy i jego funkcjonowanie*, Katowice 1998, s. 16).

⁸ Nt. procesu islamizacji Albańczyków, zob. m.in.: G. Stadtmüller, *Die Islamisierung bei den Albanern*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 3/1955, s. 311–327; M. Jevtić, *Islam i nacionalizam na primeru Albanaca*, [w:] *Islam, Balkan i velike sile (XIV–XX vek). Međunarodni naučni skup 11–13. decembar 1996*, urednik S. Terzić, Beograd 1997, s. 575–576.

⁹ P. Bartl, *Kryptochristentum und Formen des religiösen Synkretismus in Albanien*, *Gräzer und Münchener Balkanologische Studien. Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients*, 2, J. 1967, s. 117–127; S. Skendi, *Crypto-Christianity in the Balkans Area*, *Slavic Review*, 2/1967, s. 227–246.

uzyskali w Imperium Osmańskim rozmaite przywileje¹⁰. Komplikowało to proces dochodzenia Albańczyków do odrębnej świadomości narodowej, stojącej w opozycji do tureckiej. Jedynie w przypadku nieortodoksyjnych bektaszystów¹¹, łatwiej otwierających się na wartości kulturowe niemuzułmańskiego świata zewnętrznego oraz na niektóre formy oddawania przez chrześcijan czci jednemu Bogu, prawidłowość ta nie funkcjonowała aż z taką ostrością. Wśród chrześcijan albańskich z europejskiej części Turcji na progu okresu odrodzenia narodowego wyraźną większość stanowili wyznawcy prawosławia. Było ich mniej więcej jeszcze raz tylu, co Albańczyków–katolików. Prawosławni Albańczycy związani byli w omawianym okresie głównie z prawosławiem greckim¹². Szczególną rolę edukacyjną pełniły dla środowisk prawosławnych Albańczyków greckie szkoły w Korczy i Janinie oraz ośrodki położone poza granicami Turcji, w których prężnie działała albańska prawosławna diaspora: Bukareszt, Braiła, Konstanca i Sofia. Albańscy katolicy na przełomie lat 70. i 80. XIX w. dominowali z kolei w okolicach Szkodry, głównego miasta dzisiejszej Albanii Płn. Większość z nich stanowiło tam plemię Mirditów¹³. Kolonie katolików albańskich znajdowały się również w sąsiadującym z Turcją Księstwie Czarnogóry, na ziemiach środkowoalbańskich (na które promieniowało biskupstwo w Durrës), w Metochii (w regionie Đakowicy i Prizrena) oraz na części ziem północno–zachodniej Macedonii (od Tetova do Skopia). W sytuacji, gdy społeczności albańskie przedstawiały sobą mozaikę religijną, posłużenie się areligijną zasadą jedności narodowej okazało się nie tyle wskazane, ile wręcz niezbędne. Wybitniejsi z czołowych albańskich przywódców pojęli, iż kreacja albańskiego „[...] poczucia wspólnoty, musiała oprzeć się na przekonaniu, że [Albańczycy] będą narodem wielowyznaniowym, którego ideologia narodowa nie powinna zawierać elementów odwołujących się do określonej religii”¹⁴. Albańska tożsamość narodowa „[...] jako jedyna na Bałkanach została zbudowana [...] bez identyfikacji z jedną religią. Jej fundamentami stały się wspólnota językowa i etnogeneza Albańczyków, uznanych za potomków Ilirów, starożytnego ludu indoeuropejskiego, zamieszkującego Bałkany przed przybyciem Słowian. Oryginalny język wyraźnie odróżniał Albańczyków od sąsiadów, jednoczył ich ponad podziałami religijnymi i oddzielał każdą grupę wyznaniową od sąsiadów wyznających tę samą religię”¹⁵. Nawet istotna dla budowy albańskiej dumy i poczucia jedności narodowej pamięć o bohaterskim oporze stawianym w XV w. Turkom przez Jerzego Kastriotę Skanderbega, pozbawiona została w dobie odrodzenia narodowego kontekstu religijnego. Centralna dla albańskiej historii przed okresem odrodzenia i tak chętnie w jego trakcie (a także współcześnie) przywoływana postać albańskiego herosa, którego papież Kalikst III tytułował *Athleta Christi*, stała się w ten sposób elementem tradycji świeckiej¹⁶.

Nadanie albańskiemu odrodzeniu narodowemu, przez jego głównych animatorów, zasadniczo areligijnego charakteru, nie oznaczało bynajmniej, że nie zaznaczały się w nim

¹⁰ P. Bartl, *Albanci*, s. 50–52; F. Koneczny, *Cywilizacja bizantyńska*, Komorów, b.r.w. [1996], s. 380.

¹¹ R. Elsi, *Bektashi order of dervishes* [w:] *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology, and Folk Culture*, New York 2001, s. 25–34.

¹² Autokefalia albańska narodziła się na progu XX wieku w USA i uznana została tam w 1919 r., przez Konstantynopol zaś dopiero w 1937 r. — T. Czekalski, *Zarys dziejów chrześcijaństwa albańskiego*, s. 22–29.

¹³ Szerzej nt. Mirditów m.in. [w:] P. Doçi, *Vetëqeverisja e Mirditës. Vështrim etnologjik e historik*, Tiranë 1996; *Mirdita në histori dhe etnokulturë (Konferencë shkencore, Rrëshen, 10 tetor 2001)*, Rrëshen 2002.

¹⁴ T. Czekalski, *Zarys dziejów chrześcijaństwa albańskiego*, s. 20.

¹⁵ A. Balcer, *Rola religii w konflikcie*, s. 44.

¹⁶ W. Szczepański, *Serbowie a Albańczycy w latach 1878–1918*, Poznań 2005, s. 274 (niepublikowana rozprawa doktorska, napisana w Zakładzie Bałkanistyki IH UAM pod kier. prof. UAM dr. hab. W. Szulca).

akcenty religijne. W ogólnie niełatwej sytuacji i dość niesprzyjającej atmosferze, zasługujące na uwagę programy odrodzeniowe, w których akcentowano wartości religijne, tworzyli zwłaszcza albańscy katolicy i bektaszyści. Po stronie tych pierwszych szczególnie zauważalna była aktywność liderów północnoalbańskiego plemienia Mirditów, działającego głównie w partykularnym interesie własnej grupy oraz w interesie części sąsiednich, mniejszych, plemion, politycznie podporządkowujących się Mirditom. Największym z bektaszystowskich liderów albańskiego odrodzenia narodowego był natomiast Naim Frashëri (1846–1900). Uważał on, iż właśnie jego wyznanie, niejako pośrednie między ortodoksyjnym sunnickim islamem a chrześcijaństwem, mogłoby stać się podstawą tożsamości albańskiej i gremialnego sprzeciwu Albańczyków wobec panowania Turków¹⁷.

Katolicyzm zaznaczył się w dziele odrodzenia narodowego Albańczyków w sposób szczególny. Albańskim katolikom na przełomie XIX i XX w. nie było wprawdzie dane manifestacyjnie szczyścić się przed swoimi rodakami innych wyznań bogactwem łacińskiej tradycji, związanej z ziemiami albańskimi i pochodzącymi z nich osobami zasłużonymi dla Kościoła (wystarczy wspomnieć tu średniowieczny rodowód biskupstw albańskich, albańskie korzenie papieży Sylwestra I oraz Klemensa XI, a także św. Hieronima — wielkiego teologa i tłumacza Pisma Świętego na jęz. łaciński)¹⁸, oddziaływali oni jednak mocno na niekatolickie społeczności albańskie swoją kulturą i koneksjami politycznymi, posiadanymi poza Turcją. Wybitni katolicy północnoalbańscy we współpracy ze swoimi rodakami z ziem włoskich (Arbarezami), wnieśli niekwestionowany wkład w powiązanie albańskiej kultury i myśli politycznej z najważniejszymi centrami zachodniej *christianitas* oraz z głównymi europejskimi nurtami myślowymi. Było to niezbędne, by Albańczycy, jako formujący się naród, mogli wejść na drogę normalnego rozwoju. Placówki Kościoła katolickiego w drugiej połowie XIX w. stanowiły pomost między Albańczykami z diaspory, aktywnymi w ośrodkach zachodnioeuropejskich (zwłaszcza włoskich), a ich bałkańskimi rodakami. W dobie odrodzenia narodowego Kościoł, ze swoimi instytucjami szkolnymi, znajdującymi się pod pieczę kongregacji zakonnych, stał się też jedną z głównych kadr administracyjno-politycznych przyszłego państwa albańskiego.

Wyjątkowe znaczenie, które rozpatrywane powinno być w wymiarze politycznym oraz w kategoriach nadzwyczajnej korzyści dla albańskiego interesu narodowego, miała w drugiej połowie XIX w. i na początku XX w. koincydencja priorytetów bałkańskiej polityki Austro-Węgier z obecnością w Imperium Osmańskim (a także w sąsiedniej Czarnogórze), takich skupisk katolików albańskich, które wytrwale opierając się pokusie islamizacji, wzbraniały się również przed dokonywaniem konwersji na prawosławie. Środkowoeuropejska monarchia Habsburgów dążąca od końca lat siedemdziesiątych XIX w. wraz z Niemcami do ograniczenia wpływów rosyjskich na Bałkanach (zapobieganie rozlaniu się na Bałkany Zachodnie idei panslawizmu i wykluczenie możliwości powstania silnego południowosłowiańskiego organizmu państwowego, opartego o wschodni brzeg Adriatyku i sprzyjającego Petersburgowi), a także do osłabienia Turcji i kontrolowania jej gospodarki oraz polityki, musiała dostrzec i docenić znaczenie istnienia w neuralgicznym punkcie Europy Południowo-Wschodniej „albańskiego klina”. Imperium, którego władcy określali się mianem „arcykatolickich”, wpisując w swoją strategię polityki zagranicznej misję popierania katolicyzmu, miało w przypadku katolików albańskich

¹⁷ F. Lubonja, *Religia i Albańczycy. Krótki zarys historyczny*, [w:] tenże, *Albania — wolność zagrożona. Wybór publicystyki z lat 1991–2002*, Sejny 2005, s. 145.

¹⁸ T. Czekalski, *Zarys dziejów chrześcijaństwa albańskiego*, s. 18.

szczególne powody do tego, by nie tylko ochraniać, ale i wzmacniać finansowo i organizacyjnie społeczność „braci w wierze”, a także krzewić w tejsze społeczności ideę walki o niezależność od muzułmańskich Turków oraz sąsiednich narodów prawosławnych. Ów *Kultusprotektorat* Habsburgów nad katolikami albańskimi (oraz niealbańskimi wyznawcami katolicyzmu, zamieszkującymi ziemie podległe Turcji Osmańskiej), realizowany był niejako na mocy tradycji, zapoczątkowanej zapisami z traktatów pokojowych, zawieranych między Austrią a Turcją w dobie wczesnonowożytnej. Monarchia habsburska w wiekach XVII/XVIII–XIX stopniowo pozbawiała funkcji protektora bałkańskich katolików Francję, wcześniej na tym polu bezkonkurencyjną. W ostatnich latach XIX stulecia o pieczę nad katolickimi duszami i dobrami w Imperium Osmańskim rywalizowały z Austro–Węgrami (i to coraz śmielej) jedynie Włochy¹⁹.

Wsparcie współdziałających ze sobą instytucji politycznych i kościelnych z Austro–Węgier i Włoch oraz pomoc dla Albańczyków ze strony papieżstwa, przyniosły konkretne owoce. Powstawały szkoły i teatry prowadzone przez zakony. Organizowane było czasopiśmiennictwo. Tworzono warunki pod prowadzenie badań nad kulturą albańską i dziejami Albańczyków. W Austrii i na Węgrzech oraz w katolickich południowośłowiańskich prowincjach Monarchii Habsburgów edukowano kierowane na ziemi albańskie duchowieństwo i nauczycieli świeckich. W wiedeńskich pałacach rządowych oraz tamtejszych cesarskich rezydencjach konstruowano plany zdobywania (także za pośrednictwem ludzi Kościoła) przychylności Albańczyków dla antyśłowiańskich i antytureckich planów politycznych. Lokalne społeczności albańskich katolików z wilajetów szkoderskiego i kosowskiego, wspierano nie tylko budując kościoły i uposażając szkoły, ale także obdarowując Albańczyków bronią i materiałami propagandowymi. Austrowęgierscy konsulowie nie szczędzili subwencji liderom albańskim, deklarującym gotowość daleko idącej kooperacji z przedstawicielstwami monarchii habsburskiej²⁰. W ślad za Austriakami i Węgrami szli Włosi. Na początku drugiej dekady XX w., po wcześniejszym ulokowaniu na ziemiach albańskich wielu swoich agentur, szkół i placówek, tak kościelnych, jak i świeckich (zwłaszcza jednak tych pierwszych), osiągnęli Włosi na ziemiach albańskich dominującą pozycję polityczną, kulturową i ekonomiczną. Umożliwiła im ona później (przez cały okres międzywojenny) ingerencję w większość spraw wewnętrznych młodego państwa Albańczyków²¹.

Interesujące może być prześledzenie ważniejszych dokonań Kościoła katolickiego (jego instytucji oraz wybitnych przedstawicieli) na tych ziemiach podległych Turcji Osmańskiej, które w dobie albańskiego odrodzenia narodowego zamieszkiwane były licznie przez ludność albańską. Nie chodzi tu o osiągnięcia typowo duszpasterskie, lecz te, jakie stały się udziałem albańskich katolików na polu kulturowo–edukacyjnym, w zakresie działań „budzielskich” (czyli przedsięwzięć mających na celu narodowe przebudzenie ogółu Albańczyków) oraz w sferze aktywności politycznej²².

¹⁹ N. Žutić, *Vatikan i Albanci u prvoj polovini XX veka (do 1941)*, Beograd 2000, s. 18–25; R. Elsie, *Zarys historii*, z. 3, s. 84–85.

²⁰ H. D. Schanderl, *Die Albanienpolitik Österreich–Ungarns und Italiens 1877–1908*, Wiesbaden 1971, s. 143–164.

²¹ N. Žutić, *Vatikan i Albanci*, s. 49–69; T. Czekalski, *Albania*, Warszawa 2003, s. 51–95; tenże, *Albania 1920–1939: państwo — gospodarka — kultura*, Kraków 1996; J. Paszkiewicz, *Jugosławia w polityce Włoch w latach 1914–1918*, Poznań 2004, s. 36–47, 72, 116–126.

²² Wyodrębnianie różnych „pól”, „zakresów” i „sfer”, nie oznacza bynajmniej stawiania sobie przez autora niniejszych rozważań celu bezwzględnej podporządkowania dalszych wywodów sztucznym kryteriom systematyzacyjnym. Podkreślić należy od razu, że wiele z dokonań, które nazwane są w tekście umownie kulturo-

Bezpośrednio po wygaśnięciu konfliktów bałkańskich lat 1875–1878, liderzy albańscy uświadomili sobie, że perspektywa podziału europejskich terytoriów tureckich zamieszkiwanych przez ludność albańską pomiędzy poszczególne bałkańskie państwa chrześcijańskie nabrała realnych kształtów. W zaistniałej sytuacji konieczne stało się pilne upomnienie się przez Albańczyków o własne interesy polityczne i terytorialne. Powołana w celu obrony albańskiego prawa do kontrolowania spornych terenów Liga Prizreńska (Liga Albańska w Prizrenie) zjednoczyła w swojej strukturze zarówno środowiska konserwatywno–filitureckie, jak i radykalne, utworzone przez zwolenników albańskiej niezależności. Lokalne komitety i podkomitety Ligi rozsiępane były po obszarze nazywanym przez liderów albańskich „włościami albańskimi” (alb. *trojet shqiptare*) i odnaleźć można je było w bardzo wielu miejscowościach, od Plava i Gusinja na północy, aż po miasta Epiru. W skrzydle radykalnym Ligi kluczową rolę odegrał południowoalbański ród braci Frashëri i jego bezpośrednie otoczenie, związane z albańskim patriotycznym „Komitetem Stambulskim”, krzewiącym albańską kulturę i piśmiennictwo²³. Przyznając tej grupie największe polityczne i kulturowe zasługi dla dzieła albańskiego przebudzenia narodowego, podkreślić należy, że merytoryczną współpracę z działaczami „Komitetu Stambulskiego” (w przewadze — wyznawcami prawosławia lub bektaszyzmu), podjęły w ramach Ligi katolickie grupy ze Szkodry i okolic. Najznacniejszą postacią był tu wspomniany już Pashko Vasa, który swoją twórczością na polu literatury pięknej oraz skonstruowaną przez siebie koncepcją albańskości, wniósł ogromny wkład do albańskiego odrodzenia narodowego, porównywalny z dokonaniem: Abdyla, Samiego i Naima Frashëri²⁴. P. Vasa położył nie tylko ogromne zasługi na polu propagowania albańskich interesów politycznych i zaznajamiania Europy z wiedzą o Albańczykach, ich historią oraz motywami dążeń do niezależności²⁵. Istotne dokonania miał on także w twórczości poetyckiej i prozatorskiej oraz w krzewieniu znajomości języka albańskiego²⁶.

Mniej wpisujące się w dążenia elit albańskich do zintegrowania ogółu bałkańskich Albańczyków w jeden naród, jednakże również stanowiące istotny wkład katolików w albańskie odrodzenie narodowe, były niektóre akcje polityczne, podjęte w okresie działalności Ligi Prizreńskiej (1878–1881) przez liderów lokalnych struktur tej Ligi ze Szkodry i z regionu Mirdity (zamieszkiwanego przez wspomniane już albańskie plemię katolickie o tej samej nazwie). Część z tych akcji cechował tzw. „lokalny patriotyzm”, w imię którego mirdiccy wodzowie dystansowali się w dobie aktywności Ligi w Prizrenie od jej kierownictwa i od wewnętrznych konfliktów, które toczyły się między skrzydłem filitureckim Ligi a obozem radykałów, związanych z braćmi Frashëri. Przede wszystkim, już w pierwszych dniach działalności Ligi, Mirdici podjęli w Szkodrze rozmowy z rezydującymi w tym mieście konsulami: Francji, Wielkiej Brytanii, Włoch i Autro–Węgier,

wo–edukacyjnymi posiadało swoje znaczenie polityczne. I odwrotnie — niejedno z osiągnięć, które albańska elita katolicka odniosła na polu polityki, wywarło znaczący wpływ na rozwój kultury Albańczyków. Wreszcie, zarówno polityczne, jak i kulturowo–edukacyjne dokonania wybitnych Albańczyków, przyczyniały się do narodowego przebudzenia społeczności albańskich, na dalszych zaś etapach do konstytuowania się albańskiej tożsamości narodowej i jej krzepnięcia.

²³ S. Draškić, *Evropa i albansko pitanje (1830–1921). Prilozi proučavanju istorije Albanije od početka nacionalnog preporoda (1830) do Konferencije ambasadora u Parizu (1921)*, Beograd 2000, s. 49–51.

²⁴ Zob. R. Elsie, *Zarys historii*, z. 3, s. 85–96.

²⁵ Zob. wskazaną już wyżej (przypis 6) publikację P. Vasy: *The Truth on Albania and Albanians* [reprint wydania z XIX w.: London 1879].

²⁶ R. Elsie, *Zarys historii*, z. 3, s. 88–96.

usiłując wyjaśnić im swoją własną koncepcję obrony „włości albańskich”²⁷. Dnia 13 VI 1878 r. szkoderski komitet Ligi Prizreńskiej skierował odrębne memorandum na ręce brytyjskiego dyplomaty Beniamina Disraeliego lorda Beaconsfield. W memorandum tym nie wyrażono w sposób aż tak wyrazisty, jak w innym ważnym dokumencie Ligi (memorandum stambulskie z 20 VI 1878), albańskich pretensji terytorialnych. W ogólniejszy sposób zaprotestowano w nim przeciw rozbiorowi ziem zamieszkałych przez ludność albańską. Na pierwszym miejscu żądano jednak autonomii dla Albańczyków zamieszkujących północną część „włości albańskich”. Autorzy szkoderskiego memorandum, bez oglądania się na ryzyko napięć albańsko-tureckich, podkreślili w jego tekście nieturecką tożsamość Albańczyków²⁸. Postawa Mirditów spotkała się z dezaprobatą mających przewagę w Lidze begów z Kosowa i Metochii, muzułmańskich naczelników plemiennych oraz tych albańskich intelektualistów, którzy wywodzili się z ortodoksyjnie muzułmańskich rodów kosowskich, metochijskich i środkowoalbańskich²⁹. Uczestnictwo Mirditów w inicjatywach związanych z tworzeniem Ligi (formalnie włączał się w nie nawet najważniejszy lider plemienia Prenk Bib Doda) od początku było więc problematyczne. Podejmowane przez Mirditów kroki, nawet nieprzyczyniające się do budowy albańskiej jedności, umiędzynarodawiały problem albański. Dały one także chrześcijańskiej Europie podstawy do tego, by wierzyć, iż kooperacja albańsko-turecka, przejawiająca się w niektórych działaniach Ligi Prizreńskiej, przynajmniej dla części liderów koordynujących tę organizację, była tylko tymczasowym, taktycznym wyborem, niemogącym przysłonić Albańczykom europejskich priorytetów cywilizacyjnych.

O to, by Albańczycy, potrzebni katolickim Austro-Węgrom i Włochom w roli bastionu broniącego Bałkanów Zachodnich przed wpływami Rosji i rozwojem idei jugosłowiańskiej, należycie cenili owe ówczesne europejskie „priorytety cywilizacyjne”, troszczyli się instytucjonalni i prywatni fundatorzy szkół katolickich na ziemiach albańskich.

Szczególne uznanie na polu szkolnictwa należy się zakonom franciszkanów i jezuitów, prężnie działającym wśród Albańczyków w dobie ich odrodzenia narodowego, a następnie w niepodległej Albanii. Co ciekawe, mimo doniosłych średniowiecznych tradycji, na ziemiach albańskich nie udało się zorganizować w omawianym tu okresie sieci parafii, szkół i różnego rodzaju ośrodków dominikańskich³⁰.

Rozwijając działalność na ziemiach albańskich franciszkanie, czerpać mogli z doświadczeń swych braci prowadzących życie zakonne w domach ulokowanych w Chorwacji, Bośni i w Hercegowinie. Duchowi synowie nauczyciela ubóstwa z Asyżu aktywni stali się przede wszystkim na terytorium północnoalbańskim. Posiadali tam ważne placówki w większych i mniejszych ośrodkach — z tych pierwszych przede wszystkim w Szkodrze i Shëngjinie (wł. San Giovanni di Medua, chorw. Sveti Ivan Meduanski). Już w 1855 r. erygowano w Szkodrze franciszkańską szkołę, znaną w późniejszym okresie (od r. 1921) jako *Collegium Illyricum*. Personel tej szkoły włożył wielki wkład w stu-

²⁷ B. Hrabak, *Arbanasi katolici i prizrenska liga*, [w:] *Srbija u završenoj fazi velike istočne krize (1877–1878)*. Naučni skup, urednici Lj. Aleksić, D. Milić, V. Stojančević, Beograd 1980, s. 385.

²⁸ *Memorandum indirizzato a lord Beaconsfield, rappresentante d’Inghilterra al Congresso di Berlino*, Scutari, 13 giugno 1878, [w:] *La question albanaise dans les actes internationaux de l’époque imperialiste*, t. I (1867–1912), recueil de documents présentés par A. Puto, Tirana 1985, s. 143–154.

²⁹ Đ. Mikić, *Albansko pitanje i albansko-srpske veze u XIX veku (do 1912)*, Marksistička misao. Časopis za teoriju i praksu socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, br. 3/85, s. 144; J. Hadži-Vasiljević, *Arbanaska liga — arnautska kongra. Srpski narod u turkom carstvu (1878–1882)*, Beograd 1909, s. 40–41.

³⁰ R. Elsie, *Dominican order*, [w:] *A Dictionary of Albanian*, s. 72–73.

dia nad językiem i tożsamością albańską. Sześć lat po szkole świeckiej, otwarte zostało w Szkodrze franciszkańskie seminarium duchowne. Franciszkanie ze Szkodry wydawali wiele kościelnych i świeckich książek, a począwszy od 1913 r. także dwa ważne czasopisma: dziennik *Hylli i Dritës* („Gwiazda Poranna”) oraz *Zâni i Shna Ndout* („Głos Św. Antoniego”)³¹.

Szczególnego rodzaju dokonaniem szkoderskich franciszkanów z zakresu studiów nad tożsamością albańską, stało się skodyfikowanie w okresie od końca XIX w. do końca lat trzydziestych XX w. średniowiecznego *kanunu* Lekı Dukagjiniego. *Kanun* ów, to najważniejszy zbiór przepisów albańskiego prawa zwyczajowego, regulujący życie społeczne Albańczyków³² i częstokroć stawiany przez nich (także współcześnie) wyżej niż prawo państwowe czy religijne. Dzięki swojemu prawu i językowi Albańczycy zachowali tożsamość, elementarną międzyplemienną solidarność i zasadę honorowego rozwiązywania problemów czy ewentualnych konfliktów. Tytaniczną pracę nad spisaniem i wydaniem *kanunu* Lekı Dukagjiniego wykonał O. Shtjefën Gjeçova OFM, którego współpracownicy dokończyli dzieło jego życia po jego śmierci³³.

Jeszcze szerszy krąg zatoczyła na ziemiach albańskich działalność jezuitów. Organizatorzy życia tego zakonu w wilajecie szkoderskim wykazali się nadzwyczajnymi talentami i predyspozycjami intelektualnymi. W 1859 r. jezuita otworzyli w Szkodrze Albańskie Seminarium Pontyfikalne, a dziewiętnaście lat później w tym samym mieście podwoje dla złąknionych wiedzy otworzyło Kolegium Seweriańskie, mające za patrona św. Franciszka Ksawerego (właściwa nazwa placówki brzmiała: Kolegium Świętego Franciszka Ksawerego). Kolegium, dotowane z Włoch, wykształciło plejadę pisarzy, działaczy narodowych i uczonych, z których koniecznie trzeba wspomnieć o takich postaciach, jak: mużulmanin(!), czołowy orędownik sprawy albańskiej w Europie Zachodniej, pisarz, wydawca i publicysta Faik Konitza (1875–1942), poeta i duchowny Ndre Mjeda (1866–1937), pisarz i jeden z czołowych albańskich polityków Luigj Gurakuqi (1879–1925), poeta i znawca albańskiego folkloru Vinçenc Prennushi (1885–1949), z osobistości zaś, które nieprzeciętną aktywność publiczną rozpoczęły później — pisarza, poetę i uczonego Ernesta Koliqiego (1903–1975), oraz wybitnego aktora Kolë Jakovë (ur. 1916). Wielką zasługą edukacyjną jezuitów okazało się wydanie wielu książek, spośród których jako pierwsza (w 1876 r.) opuściła zakonną drukarnię „Doktryna wiary chrześcijańskiej” Ëngjella Radoji (1820–1880). Prasę wydawał zakon najpierw typowo religijno–kulturalną (jedno czasopismo maryjne oraz „Posłańca Serca Jezusowego”), z czasem jednak jezuita zaoferowali wykształconym Albańczykom także historyczno–naukowy periodyk pt. *Përparimi* (wychodził od 1914 r.) oraz miesięczny przegląd kulturalny pt. *Leka* (od 1929 r.)³⁴. Oprócz słowa pisanego jezuita fascynowali się też mó-

³¹ R. Elsie, *Franciscan order*, [w:] *A Dictionary of Albanian*, s. 92–93.

³² Prawo zwyczajowe Albańczyków to kompleksowy system regulujący życie jednostkowe i społeczne, złożony z norm prawa rodzinnego, przepisów cywilnych i karnych oraz ze szczegółowo podanych zasad proceduralnych. Poszczególne części i „paragrafy” *kanunu* Lekı Dukagjiniego ujmują takie istotne kwestie, jak: relacje ludności z Kościołem i jego hierarchią, stosunki między rodami, stosunki małżeńskie i wewnątrzrodzinne, własność domu i rzeczy, procedurę składania przysięgi i jej znaczenie, zasady honoru (w tym ważne zagadnienie gościnności), wreszcie — warunki, na jakich możliwa była krwawa zemsta (*gjakamarrja*) lub jej zastąpienie właściwym zadośćuczynieniem.

³³ Zob. bilingwalną (albańsko–angielską) amerykańską edycję *kanunu*: *Kanuni i Lekë Dukagjinit — The Code of Lekë Dukagjini. Albanian Text Collected and Arranged by Shtjefën Gjeçov*. Translated, with an Introduction by L. Fox, New York 1989.

³⁴ R. Elsie, *Jesuit order*, [w:] *A Dictionary of Albanian*, s. 132–133.

wionym, mając szczególne predylekcje do teatru. Pierwsza sztuka teatralna po albańsku wystawiona została jednak nie przez jezuitę, lecz franciszkanina O. Leonardo de Martino³⁵. Nie sposób bez głębszych badań problemu powiedzieć coś więcej o poziomie spektakli wystawianych przez zakonników, docenić należy jednak ich rolę prekursorów ruchu teatralnego na ziemiach albańskich.

W edukacyjnej działalności wśród Albańczyków (a także wśród Albanek — co godne podkreślenia w odniesieniu do omawianego okresu) znaczącą rolę odegrały też zakon lazaretański (wywodzący się z Francji i głównie stamtąd materialnie wspierany) oraz żeńskie zgromadzenie Sióstr od Świętych Stygmatów Św. Franciszka z Asyżu. Pierwszy zakon aktywnie działał wśród: Albańczyków, Wołochów (Vlasi) i Mecedończyków z Macedonii Wardarskiej, prowadząc swoje placówki w Prizrenie oraz Bitoli. Jego osiągnięciami było, oprócz włączenia w 1888 r. do zakonu pierwszych sióstr Albanek, także manifestowanie na rzecz pokoju w chwilach, w których wewnątrz Imperium Osmańskiego łatwo było o kryzysy, napięcia polityczne i porachunki ludzi władzy. Wybitnym intelektualistą i duszpasterzem z zakonu lazaretańskiego był O. Jean-Claude Faveyrial z Bitoli (1817–1893)³⁶. Siostry stygmatystki pojawiły się z kolei na ziemiach albańskich ok. 1875 r. W 1879 r. ulokowały się one w Szkodrze. Stygmatystki otworzyły i prowadziły większą liczbę szkół, w której zajęto się edukacją dziewcząt. Placówki te znajdowały się [w:] Durrës, Tiranie, Korczy, Rusi k. Szkodry, Nënshat, Dajç i w miejscowości Shiroka.

Jednym z wybitniejszych katolickich działaczy odrodzeniowych był absolwent jezuickiego Albańskiego Kolegium Pontyfikalnego w Szkodrze ks. Ndoc Nikaj (1864–1951). Pracą duszpasterską związał się on z północnoalbańskimi góralami z gór Shkreli, ale nie odizolował się przez to od głównego nurtu wydarzeń, targającego życiem społecznym wilajetu szkoderskiego. N. Nikaj aktywnie działał na rzecz wzniesienia w 1910 r. powstania albańskiego, udzielał się w tajnych narodowych organizacjach, studiował zagadnienie alfabetu albańskiego, historię Albańczyków, dzieje Turcji i dzieje Kościoła, otwierał i wydawał czasopisma, tłumaczył, pisał do wydawanej przez F. Konitzę „Albanii” (pismo to wychodziło zrazu w Brukseli, a później w Londynie). N. Nikaj uważany jest też za twórcę albańskiej powieści³⁷.

Postacią, którą można porównać z ks. N. Nikajem, był, wspomniany już wyżej, Luigj Gurakuqi. Uczeń Kolegium Seweriańskiego i szkół włoskich, publicysta, pisarz i działacz polityczny, był jedną z tych osób, która funkcjonując w albańskim życiu publicznym zarówno w dobie walk o wolność, jak i w okresie, w którym Albańczycy mogli już cieszyć się posiadaniem własnego państwa, zasłużył sobie na to, by określić go mianem prawdziwego męża stanu. W połowie 1991 r. imię L. Gurakuqiego nadano Uniwersytetowi w Szkodrze³⁸.

Tak, jak przedwcześnie zmarły L. Gurakuqi (został zabity), tak również O. Ndre Mjeda SJ (1866–1937), brat biskupa Lazara Mjedy, był twórcą i działaczem narodowym, aktywnym zarówno przed powstaniem państwa albańskiego, jak i po utworzeniu Albanii. Wybitny kanadyjski albanolog Robert Elsie określił twórczość N. Mjedy mianem „pomostu między późnodziętnastowieczną kulturą *rilindji* i dynamiczną twórczością

³⁵ T. Czekalski, *Zarys dziejów chrześcijaństwa albańskiego*, s. 18.

³⁶ R. Elsie, *Lazarist congregation*, [w:] *A Dictionary of Albanian*, s. 158–159.

³⁷ R. Elsie, *Zarys historii*, z. 3, s. 96–99.

³⁸ Tamże, s. 99–102.

literacką niepodległej Albanii”³⁹. N. Mjeda kształcił się najpierw w Szkodrze, a następnie w ośrodkach włoskich, hiszpańskich i w Krakowie. Uczył muzyki, języków i filozofii (w tym także logiki i metafizyki), był aktywny literacko i duszpastersko, choć przejściowo poróżniony z Kościołem. N. Mjeda włączył się z dużym zaangażowaniem w dyskusje na temat korzeni albańszczyzny i powiązania z nią na trwałe odpowiedniego alfabetu. Co ciekawe, z dziełami językoznawczymi zachodnich albanologów, które tak mocno go inspirowały, zetknął się N. Mjeda w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku w Krakowie. W niepodległej Albanii (do 1924 r.) N. Mjeda pełnił różne ważne funkcje publiczne, m.in. deputowanego do parlamentu⁴⁰.

Przybliżanie postaci wybitnie zasłużonych dla albańskiej kultury i polityki katolików nie mogłoby obyć się bez osoby O. Gjergja Fishty OFM (1871–1940). Twórca wybitnego poematu historycznego pt. „Górskie gęśle” (cyklu pieśni epickich, którego treścią stały się dzieje Albanii Północnej w okresie od 1862 do 1913 r.), jak napisał R. Elsie „[...] w większym niż ktokolwiek przed nim stopniu nadał artystyczny wyraz duszy narodu albańskiego [...]”. Był najbardziej cenionym i szanowanym twórcą w Albanii do czasu drugiej wojny światowej, nazywanym «wieszczem narodowym» i «albańskim Homerem»⁴¹. Warto pamiętać o G. Fishcie, jako nie tylko wybitnym twórcy, ale również polityku, działaczu społecznym, nauczycielu, znakomitym oratorze, dyplomacie, tłumaczu Homera. Był G. Fishta jednym z tych gigantów albańskiej kultury, bez którego hołubienia Albanii i albańskość wyobrazić mogli sobie wyłącznie — w nieodległych, mrocznych czasach komunizmu — najzażorszali funkcjonariusze reżimu Envera Hoxhy.

We współczesnej Albanii, która zrzuciła komunistyczne jarzmo, o takich postaciach jak G. Fishta czy N. Nikaj, mówi się już bez przeszkód. Obywatele demokratycznej Albanii mogą bez ograniczeń sięgać do najlepszych tradycji swojej kultury, w tym do dorobku intelektualnego ludzi Kościoła katolickiego i do dziedzictwa pozostawionego przez tenże Kościół jako instytucję. Wkład Kościoła katolickiego w rozwój albańskiej kultury, albańskie przebudzenie narodowe oraz budowę przez Albańczyków własnego państwa, był znaczący. Aktywność czołowych albańskich katolików na przełomie wieków XIX i XX, to, poza być może pojedynczymi, mało znaczącymi epizodami, rzeczywistość chlubna, warta refleksji i docenienia, a także zobowiązująca dla Albanii i całej Europy Południowo-Wschodniej, będącej miejscem spotkania i dialogu Zachodu z Wschodem, przenikania się dwu wielkich tradycji chrześcijańskich oraz koegzystencji chrześcijaństwa i islamu.

The Significance of Catholicism for Albanian National Renaissance and the Construction of the Albanian State (Second Half of the Nineteenth Century — Early Twentieth Century)

Existing literature on the subject correctly accentuates the fact that the conception of Albanian national identity is essentially based on non-religious factors. This thesis is usually supported by the opinion of Pashko Vasa, one of the prominent ideologues of the Albanian renaissance: "The religion of the Albanians is Albanianism". Without undermining heretofore findings, the presented text draws attention to the question, often neglected by researchers, of the significance for the national Albanian revival (the turn of the nineteenth century) of numerous and varied undertakings pursued in the domain of the creed. Important accomplishments for the formation of modern Alba-

³⁹ R. Elsie, *Zarys historii literatury albańskiej*, z. IV: *Współczesna literatura albańska*, Toruń 2005, s. 12–17.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże, s. 43–76.

nian identity, the progress of Albanian culture, and the construction of an Albanian state should be ascribed to the activity of Albanian Christians representing both rites (Western and Eastern). The text focuses on the cultural, educational and political achievements of Albanian Catholics. The accomplishments of individuals and monastic orders (especially the Jesuits and the Franciscans) were truly imposing. Another noteworthy fact is the connection between Albanians and Catholicism (particularly conspicuous among the Mirdits) which contributed to a situation in which Albanian political strivings and the national liberation and state-oriented projects from the turn of the nineteenth century enjoyed the understanding and backing of states playing an important political, economic and cultural role in the Balkans. This holds particularly true for Austro-Hungary and Italy.

Translated by Aleksandra Rodzińska–Chojnowska

Значение католицизма для национального возрождения албанцев и строительства ими
собственного государства (вторая половина XIX — начало XX века)

В литературе предмета правильно подчеркивается, что концепция албанской идентичности в основном опирается на арелигиозную идентичность. В подтверждение этого тезиса чаще всего ссылаются на слова одного из главных идеологов албанского возрождения Пашко Васа: «албанизм является религией албанцев». Не оспаривая положений, доныне принятых в науке, автор представленного текста обращает внимание на упускаемый из виду вопрос значения, какое для албанского национального возрождения (на рубеже XIX и XX века) имели многочисленные и разнородные действия в конфессиональной сфере. Значительные заслуги в формировании современной албанской идентичности, развитии албанской культуры и строительстве албанцами собственного государства следует приписать активности албанцев–христиан обоих обрядов (западного и восточного). В тексте посвящается внимание культурным, образовательным и политическим достижениям албанских католиков. Эти достижения, как отдельных личностей, так и монашеских орденов (прежде всего иезуитов и францисканцев) были впечатляющие. Следует обратить внимание и на то обстоятельство, что связь части албанцев с католицизмом (особенно заметная у мирдитов) способствовала тому, что албанские политические устремления, национально–освободительные и государственно–образующие проекты на рубеже XIX и XX века встретились с пониманием и поддержкой некоторых государств, играющих в Балканах важную политическую, экономическую и культурную роль. Особенно это касается Австро–Венгрии и Италии.

Перевел Игорь Закшевский